

## Marginaal: Onderzoeken op niveau

Harry J.M. Hüttner

Multilevel-analyse is in Nederland toch nog eerder toegepast dan ik dacht. Want in het maartnummer van *Facta* staat een interview met Joop Ellemers waarin deze vertelt dat Cor Lammers voor de analyse van het survey-materiaal over de Februariramp van 1953 al tabellen maakte die pasten binnen een multilevel-benadering (Jansen 1995). De term multilevel werd toen blijkbaar nog niet gebruikt, maar de veronderstelling dat de omgeving van invloed is op individueel gedrag is toen al beproefd.

Natuurlijk was dit niet voor het eerst. Emile Durkheim (1951/1898) hanteert in zijn bekende studie over zelfmoord al een analysemethode waarmee de invloed van de sociale omgeving op het sociale verschijnsel zelfmoord empirisch wordt vastgesteld. In een ander klassiek onderzoek (Lazarsfeld e.a. 1944) naar het stemgedrag bij de presidentsverkiezingen van 1940 in de VS bleek eveneens een contextuele invloed en wel van gezinskenmerken op de voorkeur van Amerikanen voor een republikeinse of democratische president.

Voor al de onlangs overleden James Coleman heeft een belangrijke impuls aan het multilevel-onderzoek gegeven. In het onder zijn leiding uitgevoerde onderzoek over de opleidingskansen binnen het Amerikaanse onderwijssysteem wijst hij op het belang van de context voor schoolprestaties en beroepskeuze (Coleman e.a. 1966). Hij constateerde een gedifferentieerd contextueel effect. Leermiddelen, onderwijsprogramma's en de rijkdom van de scholen hadden, in tegenstelling tot de algemeen verbreide opvatting, weinig invloed op de schoolprestaties. Daarentegen bleken de kwaliteit van de leraren, de relatiestructuren binnen de klas en gezinskenmerken heel belangrijk te zijn.

Een sociale omgeving, zoals in het bovenstaande een school, bestaat dus niet alleen uit voorzieningen, maar ook de interactiestructuren tussen individuen zijn er een onderdeel van. Het is daarom niet verwonderlijk dat steeds meer gewicht is toegekend aan methoden waarmee de invloed van die sociale omgeving op het sociale leven van individuen wordt vastgesteld.

Beleidsinstanties kunnen de uitkomsten van een multilevel-analyse aanwenden om individueel gedrag te beïnvloeden. Door wijzigingen aan te brengen in de omgeving probeert men het gedrag van de daarin verblijvende individuen in een gewenste richting te sturen.

Een voorbeeld van een dergelijke aanpak is de poging het onderwijsrendement van de leerlingen te verhogen door te manipuleren met de samenstelling van schoolklassen naar sociaal milieu van herkomst. Dergelijke leerlingkenmerken zelf zijn immers niet of nauwelijks te beïnvloeden. Jammer genoeg blijft de invloed van de contextuele (compositie)kenmerken veelal aan de lage kant. Maar ook kleine impulsen tellen mee voor het verkrijgen van een hogere opbrengst.

Het feit dat mensen in diverse opzichten tot sociale groepen behoren, die weer deel uitmaken van andere, overkoepelende collectiviteiten, enzovoort, vormt de grondslag voor het multilevel-onderzoek. De multilevel-analyse is een instrument om de onderlinge vervlechtingen tussen die groepen of collectiviteiten en de invloed daarvan op sociaal gedrag van individuen bloot te leggen. De resultaten van zo'n onderzoek leren dat de sociale omstandigheden waarin individuen verkeren hun sociale leven voor een belangrijk deel bepalen. Volkswijsheden als 'wie met pek omgaat, wordt licht besmet' en 'zo als de ouden zongen, zo piepen de jongen' kunnen met een multilevel-analyse worden ondersteund!

De bijdragen in deze aflevering zijn zeer uiteenlopend van aard. In het eerste artikel (Hüttner & Van den Eeden) wordt een overzicht gegeven van het multilevel-onderzoek en wordt met name aandacht besteed aan typen theorieën die zoal in multilevel-onderzoek gebruikt worden en aan de operationalisering van kenmerken van het hogere niveau. De auteurs onderscheiden vier mechanismen die het verloop van een contextuele invloed beschrijven en een indeling van multilevel-theorieën mogelijk maken. Deze mechanismen zijn: conformeren, aanpassen, kiezen en benutten van ontmoetingskansen. In tegenstelling tot de andere artikelen in deze aflevering bevat deze bijdrage geen resultaten van empirisch onderzoek.

In de bijdrage van Smit e.a. gaat het over één interviewer die telkens jegens andere respondenten in een andere interviewsituatie terechtkomt. De onderzoekers vatten deze situatie op als een hiërarchisch gestructureerde context die met behulp van modellen voor multilevel-analyse kan worden bestudeerd. Het te bestuderen sociale verschijnsel betreft hier de door een respondent gegeven antwoorden.

In het artikel van Terwel en Mooij is de context een bestaande collectiviteit. Terwel en Mooij behandelen de drie-levelsituatie: leerling, groepje leerlingen binnen de klas, en de klas. Bestudeerd worden leerprestatie en plezier in leren op het niveau van de leerling. In hun artikel gaan Terwel en Mooij uit van een theoretische oriëntatie op de sociale hulpbronnen die in de omgeving van individuen als voorzieningen aanwezig zijn en individueel gedrag stimuleren.

Bij Nieuwbeerta en Ultee is het te bestuderen verschijnsel niet een individueel kenmerk maar de samenhang tussen twee individuele kenmerken (sociale klasse en stemgedrag), die van land tot land verschilt. Nagegaan wordt, over een reeks van jaren, of deze samenhang afhangt van diverse contextuele kenmerken van die landen, zoals algemene levensstandaard en mate van inkomensverschillen.

Nieuwbeerta en Ultee formuleren hun multilevel-hypothesen op het niveau van een land en ontlenen die aan theoretische uitspraken op het individuele niveau.

In de laatste bijdrage gaan Eisinga e.a. na in hoeverre een individueel kenmerk (stemvoorkeur voor een confessionele partij) samenhangt met een ander individueel kenmerk (religie). Zij vragen zich af of zich verschillen in deze samenhang voordoen tussen gemeenten. Omdat dit inderdaad het geval is, wordt vastgesteld of deze verschillen verband houden met de religieuze samenstelling van de gemeente. In dit artikel gaat het om een kritische toetsing van de plausibiliteitstheorie versus de theorie van de concurrerende markten die de intensiteit van opvattingen van individuen helpen voorspellen op basis van homogeniteit (en wel diversiteit van de omgeving).

Tot slot merk ik op dat de multilevel-benadering ook kan worden gebruikt voor het beantwoorden van onderzoeksvragen zonder dat er sprake is van natuurlijke sociale eenheden. Een voorbeeld is het onderzoek naar de geldige relatie tussen indicatoren en de operationele definitie van het bijpassende begrip. De indicatoren worden dan beschouwd als hiërarchisch geordend tot dat overkoepelende begrip (zie ook Hox e.a. 1990). Er wordt dan van de techniek van multilevel-analyse gebruik gemaakt zonder dat de vraagstelling op sociale eenheden van een verschillend sociaal niveau betrekking heeft. Hierover is in dit themanummer geen apart artikel opgenomen, hoewel de behandeling van de diverse jaren in de bijdrage van Nieuwbeerta en Ultee als een voorbeeld van zo'n toepassing van de multilevel-analyse kan worden gezien.

## Geraadpleegde literatuur

- Coleman J.S., E.Q. Campbell, C.J. Hobson, J. MacPartland, A.M. Mood, F.D. Weinfeld en R.L. York (1966), *Equality and educational opportunity*. Washington: US Government Printing Office.
- Durkheim, E. (1951), *Suicide* (J.A. Spaulding en G. Simpson, vert.). Glen: Ill.: The Free Press (oorspronkelijke uitgave 1898).
- Hox, J., I.G.G. Kreft & P. Hermkens (1990), Factorial surveys: an example of multilevel design. In: P. van den Eeden, J. Hox & J. Hauer (red.), *Theory and model in multilevel research: convergence or divergence?* (p. 55-76). Amsterdam: SISWO.
- Jansen, H. (1995), Rampen en rafels. J.E. Ellemers met emeritaat. *Facta*, 3 (2), 2-6.
- Lazarsfeld, P.F., B. Berelson & H. Gaudet (1944), *The people's choice: how the voter makes up his mind in a presidential campaign*. New York: Duell, Sloan & Pearce.